

Звіт за результатами
дослідження умов для
ефективного використання
державного фінансування в
науковій діяльності НАПНУ

2018

Звіт за результатами дослідження умов для ефективного використання державного фінансування в науковій діяльності НАПНУ. — К.: Аналітичний центр CEDOS, 2018. — 47 с.

Автор(к)и: Тетяна Жерьобкіна, Ірина Когут, Марія Куделя, Ігор Самохін

Керівник проекту: Єгор Стадний

Зовнішні консультант(к)и:

Юлія Безвершенко, кандидатка фізико-математичних наук, заступниця голови Ради молодих учених НАН України, віце-президентка ГО “Unia Scientifica”.

Сергій Назаровець, кандидат наук із соціальних комунікацій, редактор E-prints in Library and Information Science, а також співредактор Directory of Open Access Journals (www.doaj.org).

Рецензентки:

Олександра Антонюк, докторка фізико-математичних наук, заступниця директора з наукової роботи Інституту математики НАН України

Олександра Ляшенко, докторка економічних наук, професорка, учений секретар Інституту стратегічних досліджень при Президентові України

Дизайн та верстка:

Коректура: Роксолана Машкова

Дослідження було проведене в межах “Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні”, яку виконує Міжнародний фонд “Відродження” у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні.

Думки та позиції, викладені у цьому дослідженні, є позицією авторів і не обов’язково відображають позицію Посольства Швеції в Україні, Міжнародного фонду “Відродження” та Ініціативи відкритого суспільства для Європи (OSIFE).

Автор(к)и щиро вдячні всім учасникам та учасницям інтерв’ю та опитування, які знайшли час і відповіли на наші питання. За всі помилки та неточності, якщо вони є у фінальній версії, несуть відповідальність лише автор(к)и.

Будь-яке використання матеріалів, які містить дане дослідження, дозволено за умови згадки першоджерела.

Скорочення

Вступ

Короткий опис основних результатів дослідження

Опис методології

Розділ I. Планування та відбір наукових досліджень у НАПНУ

1. Конкурс проектів наукових досліджень у НАПНУ
2. Залучення зацікавлених сторін до планування наукових досліджень НАПНУ
3. Розподіл бюджетного фінансування наукових досліджень у НАПНУ

Розділ II. Забезпечення якості наукової діяльності в НАПНУ

1. Процедури та критерії оцінки якості наукової діяльності в НАПНУ
2. Оцінка дотримання базових вимог до наукових статей у публікаціях працівників НАПНУ

Розділ III. Використання результатів наукової діяльності НАПНУ під час розробки та реалізації політики у сфері освіти

1. Використання результатів наукової діяльності НАПНУ в роботі Міністерства освіти та науки і його установи
2. Використання результатів наукової діяльності НАПНУ під час розробки законодавства
3. Використання результатів наукових досліджень НАПНУ в роботі методичних служб та навчальних закладів

Висновки

Додатки

Скорочення

НАПНУ — Національна академія педагогічних наук України

НУШ — Нова українська школа

МОН — Міністерство освіти і науки України

НДР — науково-дослідна робота

НМЦ — науково-методичний центр

ДНПБ — Державна науково-педагогічна бібліотека

ЗВО — заклад вищої освіти

НАЗЯВО — Національна агенція із забезпечення якості вищої освіти

ІМЗО — Інститут модернізації змісту освіти

УЦОЯО — Український центр оцінювання якості освіти

ІОА — Інститут освітньої аналітики

ІППО — Інститут післядипломної педагогічної освіти

Коротка довідка

Національна академія педагогічних наук України - вища галузева наукова установа. НАПНУ бере участь у науково-методичному забезпеченні розвитку освіти, розробленні її законодавчої і нормативної бази, створенні концепцій розвитку освіти. До складу НАПНУ входять установи, які досліджують питання освіти, педагогіки та психології. Академію створено указом Президента у 1992 році, а у 2010 році вона отримала статус національної¹.

Президентом НАПНУ з 1997 року і дотепер є Василь Григорович Кремень (у 2000-2005 роках - також Міністр освіти і науки). До складу НАПНУ входить 146 академіків, а в установах НАПНУ працює 1430

¹<http://naps.gov.ua/ua/about/history/>

науковців, серед них 236 докторів і 547 кандидатів наук. Працівники установ і члени Академії виконують 278 науково-дослідних тем за 42 науковими напрямками.

У складі Академії функціонує 14 наукових установ: Інститут педагогіки, Інститут психології ім. Г.С. Костюка, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих, Інститут проблем виховання, Інститут спеціальної педагогіки, Інститут соціальної та політичної психології, Інститут вищої освіти, Інститут інформаційних технологій і засобів навчання, Інститут професійно-технічної освіти, Інститут обдарованої дитини, Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти», Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи, Навчально-науковий центр професійно-технічної освіти, Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В.О. Сухомлинського².

НАПНУ фінансується насамперед з Державного бюджету України. У 2018 році на підтримку Академії з Держбюджету виділено 211 мільйонів гривень³.

²<http://naps.gov.ua/ua/about/today/>

³<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>

Вступ

Постійний пошук способів більш ефективного використання державних коштів притаманний багатьом країнам. Чим вищим є рівень підзвітності та прозорості влади, тим більших зусиль докладає уряд для пошуку оптимальної моделі планування бюджетних видатків.

Після Революції Гідності в Україні почав зростати запит на ефективне використання бюджетних коштів. По-перше, у плані пріоритетних дій уряду до 2020 року підвищення результативності бюджетних програм визначене як складова системи управління державними фінансами. Міністерство фінансів уже третій рік запроваджує середньострокове бюджетне планування, яке, зокрема, передбачає публічне звітування головних розпорядників коштів про результати своєї діяльності. По-друге, запит на підвищення ефективності державних видатків зріс унаслідок економічної кризи та нестачі бюджетних коштів.

Одночасно з реформою управління державними фінансами в Україні було розпочато чимало секторальних реформ. Однією з головних стала освітня реформа, кожен етап якої потребує різноманітних досліджень, на які вона повинна спиратися. Міністерство освіти та науки України постійно шукає підтримки у міжнародних партнерів та незалежних експертів для імплементації освітньої реформи, зокрема для проведення досліджень та розробки політики. Водночас такі дослідження в Україні покликана реалізувати Національна академія педагогічних наук України (НАПНУ), яка є одним із головних розпорядників бюджетних коштів і щороку отримує на свою діяльність багатомільйонне державне фінансування.

На сьогодні система державного фінансування НАПНУ все ще не передбачає оцінки ефективності використання бюджетних коштів. Тож наше дослідження покликане визначити, чи процедури та практики планування та організації наукової діяльності, які існують у НАПНУ, можуть забезпечити ефективне використання державного фінансування її наукової діяльності.

Аналітичний центр CEDOS не виступає за скасування чи зменшення державного фінансування досліджень у сфері освіти. Навпаки, ми вважаємо, що держава не фінансує такі дослідження в достатній мірі. Водночас ми виступаємо за те, щоб ці дослідження були актуальними та якісно проведеними. Адже фінансування буде мати ефект лише тоді, коли його отримують ті дослідницькі проекти та установи, які можуть гарантувати належні умови для ефективного використання коштів та, найголовніше, високий рівень досліджень.

Висловлюємо подяку усім респондентам, які взяли участь в дослідженні, рецензенткам та зовнішнім експертам. Автори дослідження окремо вдячні представникам НАПНУ, які взяли участь в обговоренні попередньої версії звіту та надали свої коментарі і зауваження. У фінальній версії ми врахували коментарі та зауваження, які, на думку авторського колективу, могли покращити звіт.

Короткий опис основних результатів дослідження

У НАПНУ існують формальні процедури визначення напрямів наукових досліджень, а також процедури перевірки дотримання якості наукових робіт. Згідно зі свідченнями працівників НАПНУ, вони діють і на практиці. Водночас через брак альтернатив конкуренції між пропозиціями досліджень зазвичай не виникає.

Фундаментальних досліджень, що проводяться в НАПНУ, кількісно (майже втричі) та за обсягами фінансування більше, ніж прикладних. У самій НАПНУ пояснюють це більш захищеним фінансуванням саме фундаментальних досліджень.

Окрім того, НДР різних установ НАПНУ, навіть близькі за тематикою, отримують дуже різні обсяги фінансування. Це пояснюється різницею у кількості та статусі залучених до НДР працівників, оскільки бюджет НДР формується насамперед із огляду на потребу забезпечити заробітну платню працівникам. Водночас більша кількість залучених до певної НДР співробітників, яка зумовлює більший обсяг фінансування, не гарантує вищої якості виконаної роботи.

НАПНУ має чітко прописані процедури перевірки наукових робіт під час та за підсумками їх виконання. Окремий акцент робиться на показниках впровадження результатів наукових робіт (зокрема на публікації текстів), проте вони не обов'язково вказують на високу якість досліджень. Самі ж показники якості наукової діяльності у щорічному звітуванні установ НАПНУ з'являються лише у 2017 році.

У більшості проаналізованих наукових публікацій НАПНУ не дотримано базових вимог до якості, особливо у частині аналізу наукової літератури, методології та використання даних. Ігнорування неросійськомовних наукових публікацій та невелика кількість опублікованих за кордоном публікацій вказують на ізолюваність українських освітніх досліджень від світової науки. Тільки невеликий

відсоток наукових статей НАПНУ відповідає міжнародним стандартам якості.

Окремі представники НАПНУ долучаються до розробки та впровадження державної освітньої політики у співпраці з МОН та Верховною Радою України. Втім, саме дослідження НАПНУ здебільшого не використовуються в освітній політиці. Також функції, які виконує НАПНУ у сфері навчально-методичного забезпечення освіти, дублюють функції ІМЗО, що свідчить про вади у відповідному законодавстві.

Попри декларування намірів посилити співпрацю з українськими експертами, а також із громадськістю, НАПНУ не практикує їхнього залучення до планування своєї діяльності. Водночас деякі представники окремих департаментів МОН беруть участь у плануванні співпраці з НАПНУ, у тому числі в узгодженні тем досліджень.

Респонденти від УЦОЯО та ІОА не користуються дослідженнями НАПНУ, хоч і співпрацюють з окремими співробітниками, тоді як представники ІППО загалом схвально оцінюють співпрацю з НАПНУ і наукові та методичні матеріали від установ НАПНУ. Однак керівники ІППО зазначають, що ці матеріали недостатньо практичні для їхньої діяльності.

Враховуючи отримані результати, немає підстав вважати, що протягом досліджуваного періоду в НАПНУ існували умови для ефективного використання державного фінансування.

Опис методології

Дослідження охоплювало діяльність НАПНУ за 2014-2016 роки. Тому відповідні документи та статистичні дані стосувалися цього періоду.

Метою дослідження була оцінка наявності умов для ефективного використання державного фінансування в науковій діяльності НАПНУ. Для досягнення мети були поставлені такі **завдання**:

1. Описати процедури визначення напрямків наукових досліджень у НАПНУ та оцінити рівень залучення зацікавлених сторін до цих процедур.
2. Визначити тенденції розподілу фінансування всередині НАПНУ.
3. Описати процедури та критерії оцінки якості наукової діяльності в НАПНУ.
4. Оцінити відповідність публікацій представників НАПНУ базовим вимогам до наукових статей.
5. Визначити рівень практичного застосування результатів наукової діяльності НАПНУ, зокрема у питаннях розробки державної політики у сфері освіти та управління освітою.

Під поняттям **“ефективне використання державного фінансування”** ми маємо на увазі прозорий механізм розподілу державного фінансування всередині НАПНУ, що враховує достатній науковий рівень досліджень, пріоритетність напрямів та тематик досліджень і придатність результатів досліджень для використання заінтересованими сторонами.

Реалізація завдань дослідження відбувалась у три етапи.

На першому етапі було проведено кабінетне дослідження для аналізу доступних джерел: нормативної бази НАПНУ, звітів та державних статистичних даних (див. Додаток 1). Більша частина цих документів була отримана з відкритих ресурсів (передусім з офіційного веб-сайту НАПНУ), інші - через запит. Також було здійснено перевірку дотримання базових вимог до наукових статей. Загалом до наукових праць в НАПНУ зараховують монографії, підручники та посібники,

навчальні програми та концепції, методичні посібники і концепції, словники та довідники, збірники наукових праць, а також статті у фахових виданнях. Саме статті, цілком природно, є найбільш масовим видом наукової праці в НАПНУ, тож саме їх ми перевіряли на дотримання базових вимог⁴. Перевірка відбувалася за наступними кроками:

1. Було сформовано перелік доступних он-лайн публікацій трьох установ НАПНУ, включених до дослідження (найчастіше згадувані незалежними освітніми експертами установи: Інститут педагогіки, Інститут вищої освіти, Інститут спеціальної педагогіки) за 2014-2016 роки. Частина публікацій була розміщена в електронній бібліотеці НАПНУ, частина — у відкритому доступі на офіційних сайтах наукових журналів та інших ресурсах. Із переліку було видалено суто публіцистичні матеріали. Таким чином у вибірці залишилися 663 статті⁵.
2. Праці, які потрапили до вибірки, були оцінені за такими критеріями:
 - Чи огляд літератури містить аналіз досліджень на тему публікації, які провели інші автори до цього? (Так/Ні) (Аналізом у даному випадку ми вважаємо реферативну згадку основних результатів досліджень, опублікованих до цього іншими авторами.)
 - Якщо “Так” у попередньому критерії, то чи огляд містить аналіз сучасних досліджень на тему публікації? (Так/Ні) (Сучасними ми вважаємо ті, які були опубліковані: починаючи з 2009 року для статей 2014 року; починаючи з 2010 року для статей 2015 року; починаючи з 2011 року для статей 2016 року.)

⁴Джерело - Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України в 2016 р. та в період 2012-2016 рр. - С.12. Режим електронного доступу: <https://drive.google.com/file/d/0B6UkMWiy4uKzbG9wUUhBSGIInd0dvNFFiaURvdk1OUjh5MFZF/view>
⁵Зі списком статей можна ознайомитись за посиланням <http://bit.ly/2qfXB8p>

- Якщо "Ні" у першому критерії, то чи огляд літератури містить згадку прізвищ авторів, які досліджували тему публікації? (Так/Ні)
- Якщо "Так" у попередньому критерії, то чи згадано сучасні праці? (Так/Ні)
- Чи складається огляд із праць винятково (пост)радянських авторів? (Так/Ні)
- Чи зазначено в публікації, в чому саме новизна дослідження? (Так/Ні) (Фіксується сама наявність/відсутність згадки про новизну, без оцінки того, чи дослідження є новим для науки.)
- Чи є у списку літератури іншомовні джерела (за винятком російської мови)? (Так/Ні)
- Якою є частка сучасних публікацій у списку літератури? (вказати відсоток)
- Чи містить публікація опис методу дослідження? (Так/Ні)
- Чи використані в публікації оброблені автором дані? (Так/Ні) (Під обробкою даних ми розуміємо “inspecting, cleansing, transforming, and modeling of factual information (such as measurements or statistics) with the goal of discovering useful information, suggesting conclusions, and supporting decision-making” (згідно з визначенням Вікіпедії).)
- Чи автор входить до редакційної колегії (або іншого органу) журналу, в якому опубліковано матеріал? (Так/Ні)
- Чи журнал, в якому опубліковано матеріал, має чітко визначену тематику? (Так/Ні)
- Якщо “Так” у попередньому критерії, то чи публікація відповідає тематиці журналу? (Так/Ні)
- Чи на офіційному сайті журналу опублікована інформація про те, як саме у журналі відбувається перевірка рукописів? (Так/Ні)

Оцінку здійснювали два експерти: аналітик CEDOS Ігор Самохін та незалежний експерт Сергій Назаровець⁶.

⁶Сергій Назаровець є кандидатом наук із соціальних комунікацій, редактором E-prints in Library and Information Science, а також співредактором Directory of Open Access Journals (www.doaj.org).

Формулюючи критерії перевірки наукової якості публікацій, ми спиралися на правила західних наукових видань у сфері психології та освітніх досліджень. Зокрема, American Educational Research Association (AERA), що видає журнали із найвищим рейтингом у сфері освіти, має такий перелік вимог до наукового дослідження:

- розвиток логічного, заснованого на доказах ланцюга аргументації;
- методи, що відповідають поставленим питанням;
- спостережний або експериментальний дизайн дослідження та інструменти, що надають надійні та узагальнені результати;
- дані та аналіз, що відповідають цілям підкріплення результатів;
- ясний та детальний виклад процедур і результатів, включно зі специфікацією генеральної сукупності, щодо якої результати можуть бути узагальнені;
- дотримання професійних норм peer review;
- поширення результатів задля примноження наукового знання;
- доступ до даних для повторного аналізу, реплікації та можливості робити подальші висновки з результатів.

На другому етапі було проведено глибинні інтерв'ю зі співробітниками НАПНУ та основними зацікавленими сторонами щодо тих питань, відповідь на які не могла бути отримана на попередньому етапі. Цей етап починався з інтерв'ю з представниками міністерств та інших зацікавлених сторін. На основі їхніх відповідей були відібрані 3 інститути НАПНУ, які найчастіше згадувались у розмові, для проведення інтерв'ю з їхніми працівниками. Водночас під час попередніх консультацій щодо переліку установ із керівництвом НАПНУ, один з віце-президентів НАПНУ запропонував не включати до вибірки Інститут психології, а натомість обрати Інститут спеціальної педагогіки. Таким чином, зважаючи на згадки респондентів, а також на пропозицію віце-президента НАПНУ, був сформований попередній перелік з трьох установ: Інститут вищої освіти, Інститут педагогіки та Інститут спеціальної педагогіки. Під час проведення інтерв'ю з представниками НАПНУ респонденти одного з інститутів відмовилися⁷

⁷Під час консультацій із представниками НАПНУ директорка Інституту вищої освіти пояснила свою відмову недостатнім фаховим рівнем інтерв'юєрки. Директорка вважає, що її та співробітників Інституту вищої освіти можуть інтерв'ювати лише фахівці в Educational Sciences з освітнім рівнем

продовжувати участь у дослідженні, тому додатково була взята четверта установа — Інститут професійно-технічної освіти (за тим самим критерієм згадуваності в інтерв'ю з зацікавленими особами).

Інтерв'ю були проведені методом face-to-face, по телефону та Skype, а також одне - у формі письмових відповідей. Перед початком розмови інтєв'юєри повідомляли респондентам про конфіденційність та просили згоди на запис розмови.

Задля уточнення переліку необхідних респондентів з числа представників НАПНУ, які є компетентними у визначених питаннях, спершу було проведено розвідувальне інтерв'ю з працівниками науково-організаційного відділу НАПНУ.

Для отримання необхідної інформації було визначено такі групи респондентів:

- представники установ НАПНУ (Інститут педагогіки, Інститут спеціальної педагогіки та Інститут вищої освіти);
- представники науково-організаційного відділу НАПНУ;
- представники фінансово-економічного відділу НАПНУ;
- члени Президії НАПНУ;
- представники Бюро відділення (на вибір);
- представники Національної академії наук України;
- представники Міністерства освіти і науки та його підвідомчих установ (Українського центру оцінювання якості освіти, Інституту освітньої аналітики, Інституту модернізації освіти);
- представники Міністерства фінансів, Міністерства соціальної політики, Міністерства молоді та спорту;
- представник Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти;
- представники педагогічних ЗВО;
- представники системи післядипломної педагогічної освіти (інститутів післядипломної педагогічної освіти);

PhD.

На нашу думку, такі критерії є невиправданими. Для фахового проведення глибинного інтерв'ю інтерв'юєр не повинен мати той самий освітній рівень та фах, що і респондент. Адже в такому випадку соціологи мусили би відмовитись від глибинних інтерв'ю у більшості сфер.

- незалежні експерти у сфері освіти (особи, не афілійовані з названими вище структурами, однак присутні в освітньому дискурсі через свої публікації, інтерв'ю та коментарі на освітню тематику, участь у робочих групах при органах влади тощо).

Інтерв'ю проводили аналітикині та аналітики центру CEDOS Тетяна Жерьобкіна, Ірина Когут, Марія Куделя та Єгор Стадний.

Усього було проведено 67 глибинних інтерв'ю у період листопад 2017 року - січень 2018 року.

З них 13 - з представниками МОН, його підвідомчих установ та установ післядипломної педагогічної освіти. З представниками Міністерства фінансів та Міністерства молоді та спорту було проведено 2 інтерв'ю. Одне інтерв'ю було проведено з представником Національної академії наук України. 7 інтерв'ю - з представниками педагогічних ЗВО, 18 інтерв'ю з незалежними експертами у сфері освіти та 26 інтерв'ю з представниками установ та відділів НАПНУ.

Отже, з усіх проведених інтерв'ю, найбільшу частку склали саме інтерв'ю з представниками НАПНУ - 38.8%.

При відборі респондентів для інтерв'ю враховувався ступінь їхньої залученості до розробки та впровадження державної політики у сфері освіти, насамперед у тих напрямках, у яких працюють досліджувані установи НАПНУ.

Незалежні експерти для інтерв'ю відбиралися за принципом залученості до розробки та впровадження реформи освіти, зокрема, до роботи на Законом "Про освіту", підготовкою вчителів для НУШ, комунікацією реформи тощо.

З установ підвищення кваліфікації педагогічних працівників для інтерв'ю були відібрані ті працівники, які відіграють активу роль у реформі: брали участь у розробці державного стандарту початкової освіти, а також у робочих групах, що стосувались реформи середньої освіти. Один із відібраних респондентів не знайшов часу взяти участь у інтерв'ю у період, коли вони проводилися.

В установах МОН (УЦОЯО, ІОА, ІМЗО) опитувалися або їхні керівники і заступники, або ті працівники, до яких порадили звернутися респонденти з МОН.

Із МОН опитувалися заступники міністра та керівники департаментів, які займаються розробкою та впровадженням державної політики у сферах, у яких НАПНУ проводить дослідження, а також ті працівники департаментів, на яких вказали керівники як на таких, що найактивніше контактують із НАПНУ (департамент загальної середньої та дошкільної освіти, департамент вищої освіти, департамент професійної освіти).

Для вивчення практик взаємодії установ НАПНУ з методичними службами та установами системи післядипломної педагогічної освіти в обласні інститути післядипломної освіти на третьому етапі було розіслано запрошення пройти онлайн-опитування. Анкета охоплювала теми контактів працівників ІППО з установами НАПНУ, заходи, організовані цими установами, та їхні періодичні видання. Запрошення було надіслано на офіційну електронну адресу ІППО, воно містило прохання поширити посилання на анкету серед працівників інститутів. На питання анкети дали відповідь 39 респондентів з 8 ІППО, найбільше — з Хмельницької та Черкаської областей. Опитування не можна вважати репрезентативним, однак його результати разом із глибинними інтерв'ю представників ІППО використані у звіті із застереженням, що вони описують досвід не усіх установ системи післядипломної педагогічної освіти.

Обмеження дослідження

Дослідження зосереджене на аналізі наукової діяльності НАПНУ в обмежений період. Це 2014-2016 роки, а в частині про фінансування — додатково 2013 та 2017 роки. Тому результати не поширюються на будь-який інший час, крім зазначеного, і тим паче не претендують на опис усього періоду існування НАПНУ.

Вибірка респондентів серед представників НАПНУ не є репрезентативною. Інтерв'ю були проведені лише в 4 підвідомчих установах (із 17), причому від кожної — не більше 6 представників

(включно з керівниками). Тому відповіді, які вони надавали, частіше стосувалися конкретної установи, а не ситуації в НАПНУ загалом.

Незалежні експерти у сфері освіти були відібрані за критерієм їхньої залученості до формування освітньої політики. Але до уваги не був узятий факт співпраці респондента з НАПНУ, тому деякі з них навіть не мали такого досвіду. Ця вибірка не є репрезентативною — відповіді з інтерв'ю не є відображенням повної картини співпраці НАПНУ з зовнішніми зацікавленими особами, які є експертами у сфері освіти.

Оцінка дотримання базових вимог до наукових статей не містить змістовної критики поглядів співробітників НАПНУ. Дотримання цих вимог не гарантує високої якості статей, однак вони є необхідною передумовою відповідності високим науковим стандартам публікації результатів досліджень і дискусії в науковому світі.

Для оцінки використання результатів роботи НАПНУ в ІППО було застосовано кілька методів збору даних: онлайн-опитування та глибинні інтерв'ю. Саме це могло призвести до розходження в оцінці за результатами онлайн-опитування та глибинних інтерв'ю. У випадку глибинних інтерв'ю респонденти були знайомі з інтерв'юерами, що зумовлювало довіру до них та сприяло більш відвертим відповідям.

Етичні обмеження. Усім респондентам перед проведенням інтерв'ю ми гарантували абсолютну конфіденційність та питали дозволу на запис розмови. Задля максимального забезпечення конфіденційності у самому звіті ми не використовуємо фемінітивів. Кілька респондентів були проти запису, тому хоч розмова і була проведена, відповіді не були використані у дослідженні. Разом з тим, деякі респонденти неетично поводитися з інтерв'юерами, що призвело до припинення співпраці та зменшення обсягу отриманої в рамках дослідження інформації.

Розділ I. Планування та відбір наукових досліджень у НАПНУ

1. Конкурс проектів наукових досліджень у НАПНУ

Основні напрями досліджень, за якими працюють усі підвідомчі установи НАПНУ, схвалені Загальними зборами НАПНУ та містяться у документі під назвою “Пріоритетні напрями наукових досліджень НАПН України”. Він періодично оновлюється, і в листопаді 2017 року був затверджений на 2018-2022 роки.

Вчені ради установ, члени-кореспонденти та академіки подають пропозиції до визначення пріоритетних напрямів досліджень на Відділення. Орієнтиром для таких пропозицій є Перелік пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок, який затверджується Постановою Кабінету Міністрів України⁸. Затверджує пріоритетні напрями досліджень Президія НАПНУ. За словами деяких респондентів, це відбувається після схвалення пропозицій напрямів на загальних зборах НАПНУ. Напрями є досить загальними, наприклад, “Науково-методичні засади конструювання змісту освіти на різних її рівнях” або “Забезпечення якості освіти і рівного доступу до освіти в освітніх системах світу”. На основі цих напрямів Президія щороку оголошує конкурс нових наукових проектів і визначає проблеми, на розв’язання яких мають бути спрямовані дослідження. У рамках цих проблем науковці НАПНУ подають свої проекти на конкурс.

У нормативних документах НАПНУ, зокрема у Положенні про планування і виконання досліджень, визначено, що пропозиції щодо відкриття нових тем та напрямів розробляють структурні підрозділи наукових установ НАПНУ. Після цього вони мають бути схвалені вченими радами відповідних установ і подані на експертизу до відповідних відділень НАПНУ разом із розрахунком кошторисної

8Ця Постанова була затверджена 7 вересня 2011 року, і мала назву Перелік пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2015 року. 23 серпня 2016 року Уряд подовжив строк реалізації цієї Постанови до 2020 року. Водночас у цьому документі відсутні напрями наукових досліджень у педагогіці.

вартості робіт, який попередньо погоджується з фінансово-економічним відділом НАПНУ. Також визначеними є основні критерії, за якими здійснюється конкурсний відбір пропозицій. Це, наприклад, актуальність теми, її відповідність пріоритетним тематичним напрямкам установи, доцільність виконання дослідження з погляду новизни наукових результатів, наявність у виконавців теми наукового доробку, можливість упровадження результатів дослідження. Також у цьому переліку є критерій наявності листа-підтвердження потенційного споживача про доцільність виконання такої науково-дослідної роботи.

Для проведення експертизи Бюро відділення може залучати спеціальні експертні групи, конкурсні комісії, експертів з числа працівників НАПНУ або досвідчених практичних працівників освіти. Після проведення такої експертизи результати затверджує Президія НАПНУ, і нові теми досліджень вносяться до тематичних планів, які пізніше є підставою для підготовки бюджетних пропозицій НАПНУ.

Деякі респонденти також відзначали, що пропозиції щодо відкриття нових фундаментальних тем мають проходити експертизу в НАН, а такі ж пропозиції щодо прикладних тем - у МОН. Щоправда, така процедура не закріплена у вищезгаданому Положенні.

За словами респондентів, процедура відбувається на практиці так само, як написано у нормативних документах:

“... Значить, вони тему затвердили на вчених радах інститутів, підвідомчих установ і подають на Бюро відділення. Бюро відділення робить експертизу цих тем... Як правило, експерти — це 2-3 особи, вони можуть бути не обов’язково з членів відділення, це можуть бути і зовнішні експерти, але найголовніший критерій — щоби це були люди, які в цій проблематиці.”

Важливо зауважити, що за словами респондентів, Бюро відділень виносять на конкурс ті проблеми, які їм запропонували самі потенційні виконавці, тобто установи, хоча Бюро можуть вести перемовини з установами щодо їхніх пропозицій, дещо видозмінювати формулювання чи пропонувати уточнення. Як зазначив представник Президії НАПНУ, пропозиціям, які подаються на конкурс, зазвичай немає альтернативи: :

“Скажу відверто: у нас дуже рідко коли подається дві альтернативи. ... інколи буває так, що ми оголошуємо проблему, а два підрозділи, які одночасно, наприклад, завершили тему, вони просто побачили, що в цій проблемі і один підрозділ, і інший підрозділ спроможний виконати цю тему. І тоді ми дивимося, чи цю тему об'єднувати, наприклад, ці два підрозділи, зробити як об'єднану тему. У нас такий приклад був з біології і хімії, наприклад, в Інституті педагогіки, тобто вони одночасно закінчували, проблематика – природничі науки, вони подали дві окремі заявки, ми потім подивилися, а чого б не об'єднати? Єдине, що просто кінцевий продукт буде розподілений на два предмети, на біологію і хімію. Тобто таких альтернативних заявок буває обмаль.”

Отже, можна припустити, що з огляду на брак альтернатив, для перемоги у конкурсі проектів наукових досліджень достатньо відповідати базовим вимогам до документального оформлення пропозиції.

Таким чином, попри те, що процедура визначення тем досліджень, прописана у нормативних документах НАПНУ, визначена як конкурс, можна зробити висновок, що конкурсу між пропозиціями досліджень немає.

2. Залучення зацікавлених сторін до планування наукових досліджень НАПНУ

Окрім практики залучення до визначення пріоритетних напрямів і тем досліджень усіх працівників установ, стратегія НАПНУ на 2016-2022 рр. передбачає також розширення участі в цьому зацікавлених осіб. Зокрема, планується оприлюднювати проекти пріоритетних напрямів та актуальних проблем на сайті НАПН України з метою їх широкого обговорення й урахування пропозицій зацікавлених організацій/осіб, зокрема організацій громадянського суспільства, професійних і фахових громадських об'єднань.

Натомість усі незалежні освітні експерти, які взяли участь у глибинних

інтерв'ю, зазначали, що вони не були залучені до формальних обговорень чи інших процедур, спрямованих на визначення пріоритетних напрямів досліджень НАПНУ чи актуальних проблем у галузі освіти.

На думку деяких респондентів, це свідчить про відсутність зацікавленості з боку НАПНУ у співпраці з громадськими організаціями та окремими експертами. Водночас інші не вважають, що відсутність таких формальних обговорень чи консультацій свідчить про незацікавленість з боку НАПНУ, і наголошують на тому, що важливу роль відіграють також неформальні зв'язки та комунікація із представниками НАПНУ, завдяки яким існує можливість донести власну думку про актуальність тих чи інших тем, зацікавленість у конкретних дослідженнях тощо.

“По-перше, нема опитувань. Але це не означає, що його взагалі нема. Багато реальних речей відбувається під час неформальної комунікації.”

Загалом, переважна більшість респондентів, які є незалежними освітніми експертами, не знайомі з науковими працями та основними темами установ НАПНУ. У своїй роботі вони переважно користуються іноземними дослідженнями.

“... Як правило, я намагаюся читати міжнародні дослідження, статті в рецензованих західних журналах і так далі. Шукати по тематиках, які мені цікаві, в західних джерелах. Поки що не зустрічалося ніяких публікацій української педагогічної академії наук.”

З наведеної вище цитати з інтерв'ю можна зробити висновок, що частина людей, які працюють у галузі освіти, не знаходять потрібні їм дослідження серед наукової діяльності НАПНУ. Щоправда, один з експертів, хоча і не впевнений у методології досліджень НАПНУ, вважає теми цих досліджень актуальними та корисними.

Той факт, що опитані нами освітні експерти мало знайомі з науковою діяльністю НАПНУ, також може свідчити й про низький рівень

комунікації із зовнішнім світом. Про необхідність покращення цієї сфери зазначав один із респондентів:

“Але вони недооцінюють значення публічної комунікації. У них немає нормальної прес-служби. Коли я читаю звіти НАПН, хочеться глотку вирвати, як професійний журналіст. Вони пишуть жахливою мовою, просто не можна так писати. Я не буду за них виконувати їх роботу і пропонувати, що робити, але результат я бачу точно. Імідж НАПН, як застарілої, бюрократичної, неефективної структури, дуже сильний. І він подекуди, в моєму особистому сприйнятті, дисонує з тими реальними речами, які я бачу завдяки своїм власним комунікаціям. А це так не має бути. Імідж має формуватись іншими інструментами.”

Також більшість незалежних експертів відзначали, що на додаток до браку обговорень пріоритетних тем та актуальних питань галузі освіти, вони не мали можливостей співпрацювати з НАПНУ. Тобто вони не отримували пропозицій від представників НАПНУ обмінятися наявними даними, отримати консультації за тим чи іншим дослідженням тощо. Повертаючись до планів НАПНУ ширше залучати громадськість до обговорень пріоритетних тем досліджень, варто згадати, що деякі респонденти з самої НАПНУ відзначали, що в певному вигляді це вже відбувається, тобто що в установах проводять моніторинги актуальних проблем, звертаються до експертів і слідкують за соціальними медіа.

“...Через Фейсбук, через соціальні мережі. Ми збираємо актуальність проблем... у чому зацікавлені практичні працівники, вчителі, психологи, практичні психологи, директори шкіл, вузів, ну, і широка громадськість.”

Щоправда, деякі представники НАПНУ в інтерв'ю відзначали, що до закордонних партнерів вони не звертались, оскільки деякі питання є актуальними лише для України.

“Ну, я вам скажу, що це проблеми, які актуальні для України, для нас, тому, ну, ми не залучали [закордонних партнерів або організацій до визначення пріоритетних напрямів]. Так я скажу. Що ми нікого не

залучали, єдине, що ми використовували досвід наших партнерів, наприклад республіки Польщі, використовували досвід, дивилися, які в них проблеми постають вже як членів ЄС, і ми їх вкладали.”

Окрім незалежних експертів, представників громадянського суспільства та закордонних організацій, на визначення тем досліджень НАПНУ також опосередковано може впливати МОН, оскільки за Статутом НАПНУ здійснює незалежну наукову експертизу проектів прогнозних документів (доктрин, концепцій, стратегій тощо), освітніх інновацій та навчальної літератури, а також з власної ініціативи розробляє пропозиції щодо засад освітньої політики, прогнози, інформаційно-аналітичні матеріали, пропозиції, рекомендації щодо гуманітарного розвитку держави та вдосконалення освітньої сфери.

Окрім цього, між НАПНУ і МОН існує план співпраці, у якому записані теми досліджень, очікувані результати, способи впровадження — “Програма спільної діяльності Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України на 2017-2020 роки”. Попередні плани затверджувалися раз на три роки. Перед затвердженням їх надсилають до МОН на узгодження.

За словами одного з респондентів, спершу ці плани надходять на Міністра освіти, далі розписуються на заступників міністра, які доводять плани до відділів у департаментах. Таким чином, кожен тематичний відділ бере участь в узгодженні тем досліджень, включених у такі плани співпраці.

Щоправда, під час інтерв'ю представники деяких департаментів МОН відзначали, що затвердження відбувається радше формально, тоді як інші говорили про те, що вони активно долучалися до розробки таких планів співпраці, пропонували дещо змінити теми досліджень або й прибрати деякі з них із плану. Можливо, таку різницю можна пояснити різною ініціативністю цих департаментів МОН або різним сприйняттям таких планів співпраці, а також різними уявленнями про можливість долучитися до реального планування роботи НАПНУ.

Якщо говорити про установи МОН (Український центр оцінювання

якості освіти, Інститут освітньої аналітики та Інститут модернізації освіти), то здебільшого респонденти, які були представниками таких підрозділів, зазначали, що не мали впливу на план співпраці між НАПНУ та МОН. Один із респондентів відзначив, що деякі представники НАПНУ висловлювали бажання дізнатись, які теми можуть бути актуальними для досліджень, проте такі запити не були і поки що не є офіційними, а радше відбуваються під час особистих розмов. Також у деяких установах МОН відзначали, що найчастіше їхня співпраця має на меті координацію та супровід наукових експериментів, які проводять НАПНУ, а не допомогу у визначенні тем таких досліджень чи експериментів.

Отже, хоча в стратегії НАПНУ на 2016-2022 рр. закладено посилення співпраці із закордонними й українськими експертами та громадськістю, більшість експертів, які були залучені до цього дослідження, не мають досвіду співпраці з НАПНУ чи її консультування. Водночас представники департаментів МОН мають різний досвід залученості до планування співпраці з НАПНУ, в тому числі й досвід узгодження тем досліджень.

3. Розподіл бюджетного фінансування наукових досліджень НАПНУ

За запитом на доступ до публічної інформації ми отримали від НАПНУ перелік тематичних планів установ академії за 2013-2017 роки⁹. Таблиця містить інформацію про тип дослідження (фундаментальне чи прикладне), обсяг фінансування, виділеного на НДР на відповідний рік, і термін виконання (рік початку та рік закінчення).

В останні роки бюджетне фінансування досліджень здебільшого скорочується: якщо у 2013 на всі НДР НАПНУ було виділено 105 мільйонів гривень, то у 2016 вже тільки 66 мільйонів. У 2017 році фінансування зросло до 114 мільйонів, що все одно суттєво менше за суму 2013 року, враховуючи інфляцію у 2013-2016 роках. Не в усіх установах скорочення фінансування досліджень відбулося на однаковому рівні. Таблиця І.3.1 порівнює установи, які отримали найбільше коштів у 2013 та у 2017 році, і з неї видно, що за цей час для НАПНУ “важливішим” став Інститут педагогіки: у 2013 він отримав на один мільйон гривень більше, ніж Інститут психології, а в 2017 році — вже на 6 мільйонів більше.

Таблиця І.3.1: Порівняння фінансування досліджень установ НАПНУ у 2013 і 2017 рр.

Найкраще профінансовані установи у 2013 (кошти на дослідження)	Найкраще профінансовані установи у 2017 (кошти на дослідження)
Інститут педагогіки — 16 млн.	Інститут педагогіки — 22,5 млн.
Інститут психології — 15 млн.	Інститут психології — 16,5 млн.
Інститут обдарованої дитини — 14,5 млн.	ДНПБ ім. Сухомлинського — 11 млн.

⁹Для цього розділу використано більший часовий проміжок, ніж для решти дослідження, щоб проаналізувати посткризові тенденції у фінансуванні НАПНУ.

ДНПБ ім. Сухомлинського — 9 млн.	Інститут соціальної та політичної психології — 10 млн.

Попри велике зростання фінансування у 2017 році порівняно з 2016, кількість НДР не виросла (цілком можливо, що список НДР формувався ще тоді, коли про збільшення коштів не було відомо). Однак порівняно з 2013 роком у всіх установах відбулося певне скорочення кількості НДР, а загалом по НАПНУ НДР стало приблизно на чверть менше. В усіх установах кількість досліджень не скоротилася настільки ж, наскільки скоротилося фінансування та кількість штатних одиниць. Скажімо, в Інституті педагогіки з 2013 до 2016 року коштів на дослідження стало на 20% менше, штатних одиниць — на 21% менше, а тем — тільки на 12,5% менше. Таким чином, науковці НАПНУ мали змогу продовжувати проводити дослідження з меншою кількістю людських та фінансових ресурсів.

Згідно з річними звітами НАПНУ за 2014-2016 роки кількість фундаментальних НДР у 2014-2016 роках була майже у 3 рази більша за кількість прикладних. Наприклад, у 2015 році у НАПНУ було виконано 90 фундаментальних і 33 прикладних НДР.

Один із представників Президії НАПНУ пояснив це особливістю формування бюджетного запиту та отримання фінансування від Міністерства фінансів України:

“Є один тонкий момент. Виходить так, що якщо ми закладемо в бюджет більше фундаментальних робіт, то вони є захищеними.”

Іншими словами, на фундаментальні дослідження з певних причин, які залишилися нез’ясованими, простіше отримати фінансування.

Що можна сказати про пріоритетність окремих тем та принципи розподілу фінансування досліджень, виходячи із закладених на розробку цих тем коштів? Насамперед варто зауважити, що розкид значень досить великий: середньорічна вартість¹⁰ НДР коливається від 166 тисяч гривень до 1 мільйона 668 тисяч. Фундаментальних

¹⁰Середньорічна вартість - середній обсяг коштів, виділених на одну НДР в один рік.

досліджень значно більше (423 порівняно зі 157 прикладними темами), але в середньому вони дещо “дешевші”: 798 тисяч на рік, порівняно з 814 тисячами для прикладних. Серед установ простежується значна нерівність у фінансуванні досліджень. Наприклад, Інститут обдарованої дитини щороку отримує більш ніж удвічі більше на одну НДР, ніж Інститут проблем виховання.

Таблиця 1.3.2. Середньорічна вартість НДР за установами НАПНУ

Установа	Середньорічні кошти, виділені на одну НДР установи, тис. грн.
ДНПБ ім. В.О. Сухомлинського	3719
Інститут обдарованої дитини	1206
Інститут інформаційних технологій і засобів навчання	910
Інститут професійно-технічної освіти	909
Інститут вищої освіти	908
Інститут соціальної та політичної психології	757
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих	753
Інститут психології ім. Г.С. Костюка	707
Інститут педагогіки	700
Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи	694

Інститут спеціальної педагогіки	682
Інститут проблем виховання	535
Університет менеджменту освіти	247

Найбільш “затратними” виявилися НДР, проведені ДНПБ ім. Сухомлинського, які здебільшого коштують державі від 2 до 5 мільйонів гривень на рік. Але можна припустити, що ці дослідження передбачали закупівлю обладнання або створення баз даних та інформаційних систем: серед тем найдорожчих робіт є такі як “Організація і методика створення галузевих бібліотечно-інформаційних ресурсів для освітянської галузі України”, “Наукова організація інформаційної діяльності галузевого бібліотечного комплексу ДНПБ” тощо.

Серед інших “дорогих” НДР виділяються прикладні дослідження Інституту обдарованої дитини, присвячені діагностиці обдарованості та підтримці обдарованих дітей — на такі теми було закладено по 1,3-1,6 мільйонів гривень у рік. В інших установах із великими дослідницькими бюджетами найдорожчими були здебільшого фундаментальні дослідження. Порівнюючи різні теми досліджень одного типу, можна виокремити ті, на які було отримано суттєво більше коштів і які, вочевидь, є найбільш пріоритетними для установи.

Скажімо, Інститут психології у 2013 році закінчив розробку фундаментальної НДР “Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі” і наступного року взявся за тему “Діяльнісна самореалізація особистості в освітньому просторі”, витрачаючи в середньому понад 1,4 мільйона гривень на ці теми щороку. Теми зі схожими, на перший погляд, назвами отримали суттєво менше фінансування: “Самопроекування особистості у дискурсивному просторі” — в середньому 673 тисячі на рік, “Психолого-педагогічні основи процесу самотворення особистості” — 592 тисячі. При цьому НДР “Освітнє середовище як чинник

становлення обдарованої особистості” (2012-2014 роки) та “Ціннісна детермінація становлення обдарованої особистості” (2015-2017 роки) коштували 430-460 тисяч, а на “Психологічні закономірності реалізації конструктивних функцій етнокультури в інформаційному суспільстві” було закладено лише 300 тисяч на рік. Більше коштів отримали НДР, до яких було залучено більше людей - інколи це десятки осіб на одну тему. Наприклад, монографію про конструктивні функції етнокультури написали чотири людини, а звіт про виконання дослідження “Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі” налічує 27 авторів. Чому саме ця НДР потребує десятків авторів і мільйонів гривень щороку, зрозуміти досить важко. Вочевидь, з погляду Інституту психології, саме ця тема вимагає особливо великої теоретичної роботи (зі звіту про дослідження видно, що робота була здебільшого теоретична).

Фундаментальні дослідження на “теоретичні” теми отримують найбільше фінансування і в Інституті педагогіки. Зокрема, НДР “Формування змісту профільного навчання в єдності його інваріантної і варіативної складових” у 2015-2017 роках отримувала в середньому 1,15 мільйона гривень. Однак деякі з прикладних досліджень також бувають неочікувано “дорогими”. Так, на “Науково-методичне забезпечення навчання географії України в загальноосвітніх навчальних закладах” виділяли в середньому один мільйон гривень щороку, хоча “Науково-методичне забезпечення навчання природознавства в старшій школі” отримувало тільки 550 тисяч, а “Науково-методичне забезпечення поглибленого навчання інформатики в основній школі” — 420 тисяч (кожне з цих досліджень тривало у 2015-2017 роках). При цьому в 2012-2014 була в розробці НДР “Науково-методичні засади формування і реалізації оновленого змісту географічної освіти в основній школі”, що коштувала 700 тисяч на рік. Таким чином, із тематичних планів можна зробити висновок, що методичні розробки з географії, над якими із 2012 до 2017 року безперервно працювали спеціалісти Інституту, мають більш ніж удвічі вищу “ціну”, ніж розробки з інформатики. Важко сказати, на яких підставах виникла ця розбіжність, однак директор Інституту Олег

Топузов є автором посібників та підручників саме з географії.

Так само важко зрозуміти принципи, за якими визначається пріоритетність НДР у менших установах, де більшість досліджень методологічно подібні між собою. Наприклад, в Інституті вищої освіти є теоретичні НДР “Феномен університету в контексті суспільства знань” та “Автономія та врядування у вищій освіті”. Перша коштувала в середньому один мільйон гривень щороку, друга — 450 тисяч. Імовірно, з погляду Інституту, перша тема суттєво ширша і тому вимагає удвічі більше людських і фінансових ресурсів.

Ми не проводили детального аналізу бюджету кожної НДР (враховуючи велику кількість тем). Зрозуміло, що побіжний аналіз загального розподілу не дає уявлення про те, які чинники впливають на вартість тієї чи іншої теми. Самі представники НАПНУ пояснюють, що кількість виділених коштів залежить від кількості залучених дослідників та їхнього статусу - чим більше кандидатів та докторів наук, доцентів та професорів залучено до НДР, тим більше потрібно закласти фінансування. Це логічне пояснення, але воно породжує запитання, чому саме такий принцип покладено у визначення вартості робіт і чому працівники так нерівномірно розподілені між дуже схожими темами. До того ж це пояснення підтверджує тезу деяких критиків державних наукових установ про те, що фінансування досліджень - це насправді фінансування зарплат штатних працівників, а конкурсний відбір досліджень здійснюється лише на папері.

Розділ II. Забезпечення якості наукової діяльності в НАПНУ

1. Процедури та критерії оцінки якості наукової діяльності в НАПНУ

Згідно з Положенням НАПНУ про планування та виконання досліджень¹¹, для започаткування нової НДР у НАПНУ потрібно пройти конкурс, у якому оцінюється актуальність і доцільність пропонованої теми, можливість практичного запровадження результатів дослідження та наявність у авторів попереднього наукового доробку. Кожне дослідження, що перемагає в конкурсі, підлягає обліку і поточному контролю, а для фундаментальних досліджень існує також норма про проходження державної експертизи для визначення їхнього наукового рівня. У Положенні зазначено, що будь-яке дослідження може бути припинене в разі виконання на неналежному рівні, хоча критерії належного рівня НДР не вказані. Рішення про припинення НДР приймає керівник підвідомчої установи за погодженням з відділенням. За результатами виконання кожного етапу НДР готується анотований звіт, за результатами завершеного дослідження — заключний анотований звіт. Поточні результати досліджень також вносять у щорічні звіти установи.

Таким чином, поточна оцінка якості наукових робіт у НАПНУ, згідно з Положенням, відбувається на регулярній основі через звітування. При цьому кожна НДР має відповідати вимогам, зазначеним у договорі чи в технічному завданні. Завершені дослідження підлягають окремій оцінці на основі поданих авторами звітних документів, що свідчать про результати дослідження — це можуть бути, окрім власне наукового звіту, наукова чи навчальна продукція, електронні ресурси тощо. Також до звіту можуть бути додані отримані авторами грифи МОН (у випадку створення педагогічної продукції), угоди про впровадження результатів НДР, патенти чи авторські свідоцтва.

¹¹ Положення про порядок планування і контролю виконання наукових досліджень у Національній академії педагогічних наук України.

Дослідження проходить рецензування експертів, однак за рецензії відповідає керівник НДР, що може призвести до конфлікту інтересів. Під час інтерв'ю представники НАПНУ зазначали, що має місце як внутрішнє, так і зовнішнє рецензування, де обидва елементи є обов'язковими. Проте у Положенні цього не прописано. Рецензії, звіти та решту матеріалів науковий керівник подає на розгляд вченої ради підвідомчої установи, яка на основі матеріалів та заслуханого звіту приймає рішення про виконання НДР та про рекомендацію до друку її результатів. У випадку прийняття рішення про невиконання НДР керівник теми або виконавець можуть порушити клопотання про призначення незалежної експертизи. Якщо експертиза також підтверджує негативну оцінку дослідження, трудова угода з його автором може бути достроково розірвана.

Рукописи наукових праць, написаних на основі дослідження, додатково проходять експертизу, за підсумками якої їх можуть включити до річного плану випуску друкованої продукції. Проводить її експертна рада відділення — постійно діючий дорадчий орган, що складається з членів відділення, хоча до експертизи можуть залучати також і зовнішніх науковців. Згідно з Положенням про порядок планування і контролю виконання наукових досліджень, окремі теми можуть розглядатись Президією: "Найвагоміші наукові результати досліджень підвідомчих установ заслуховує Президія НАПН України".

У публічних звітах НАПНУ, виданих до 2017 року, мало інформації про якість наукових робіт. Багато результатів досліджень названо "вагомими" без пояснення, на підставі чого зроблено такий висновок. Розділ "Упровадження результатів наукових досліджень" містить насамперед статистику щодо кількості аналітичних матеріалів та публікацій на основі досліджень, а також кількості навчальних закладів та органів влади, у яких було "впроваджено" ці публікації (зі звітів не зрозуміло, чи у школах справді впроваджують методичні розробки, чи вони просто отримують надруковані примірники публікацій). НАПНУ також видає збірники "Наукові розробки НАПНУ, рекомендовані до впровадження", які містять перелік публікацій — і наукових, і навчально-методичних — виданих у НАПНУ. Майже кожна публікація

супроводжується поясненням, що її впровадження чомусь сприятиме. Увага до впровадження результатів НДР свідчить про те, що НАПНУ принаймні формально звертає увагу на практичне значення своїх розробок.

Один із респондентів з ІППО зазначив, що оцінки ефективності впровадження наукових робіт НАПНУ немає, і це утруднює розробку державної політики, зокрема державних стандартів:

“...тобто очевидно, що десь якась дослідження колись було, на тому чи іншому рівні воно відбувалося. Тобто є якась концепція методична, якісь стратегії освітні чи щось там, що лягло свого в основу того чи іншого підходу, тої чи іншої лінійки, підручників і таке інше. Але потім цей рівень впровадження, він став самодостатнім. І якогось глибшого дослідження не відбувалося, рідко ми бачимо оцінку ефективності того чи іншого підходу або навчально-методичного комплексу, який на цьому підході ґрунтується.”

Тобто навіть якщо дослідження було впроваджено шляхом друку методичних рекомендацій чи підручників, якість цих продуктів та їх застосування не оцінюють.

За такі умов впровадження, без оцінки його результатів та впливу, не може однозначно свідчити про якість наукових розробок НАПНУ.

Починаючи з 2017 року, до звітів НАПНУ входять показники якості наукових досліджень (зокрема, вони увійшли у звіт за 2016 рік). До показників входять “середній індекс цитувань учених”, “середній імпаکت-фактор наукових видань” та “кількість видань НАПНУ, які входять до наукометричних баз даних”, “кількість публікацій у зарубіжних виданнях” тощо. Щоправда, ані звіти, ані Стратегія розвитку НАПНУ на 2016-2022 рр., яка запровадила ці показники, не пояснюють детальніше їх зміст: наприклад, який саме індекс цитувань використовується і які наукометричні бази даних маються на увазі (далеко не всі бази дотримуються суворих критеріїв щодо включення рецензованих наукових журналів). Тим не менш, це значний прогрес порівняно з попередніми звітами.

2. Оцінка дотримання базових вимог до наукових статей у публікаціях працівників НАПНУ

За результатами оцінки дотримання базових вимог до наукових

публікацій трьох інститутів НАПНУ (див. “Опис методології”) два експерти отримали дещо різні результати, оскільки застосували різні підходи. Експерт CEDOS у критерії “Чи огляд літератури містить аналіз досліджень на тему публікації, які провели інші автори до цього?” брав до уваги, що оглядова стаття може мати аналіз праць у основній частині статті, і тому відповідає критерію, навіть якщо аналізу нема в розділі, присвяченому аналізу останніх досліджень. Крім того, на погляд експерта CEDOS, матеріали на історичну тематику, які використовують аналіз первинних джерел (наприклад, архівних матеріалів), відповідають критерію “Чи використані в публікації оброблені автором дані?”. Незалежний експерт більш вузько інтерпретував ці два критерії. Натомість він ширше трактував критерій “Чи зазначено в публікації, в чому саме новизна дослідження?”, і тому в результатах його аналізу більший відсоток статей НАПНУ відповідає цьому критерію. Також незалежний експерт суворіше поставився до питання “Чи журнал, в якому опубліковано матеріал, має чітко визначену тематику?”, оскільки є фахівцем у видавничій справі наукових журналів.

Результати аналізу обох експертів за всіма критеріями подано в таблиці. Коли критерій передбачає виконання умови (починається зі слова “Якщо”), то подано два значення — частка серед статей, які відповідають умові, та частка серед усіх статей.

Через різні підходи та неможливість детально дослідити всі питання (скажімо, сайти українських журналів не завжди просто знайти), таблиця містить подеколи суттєві розбіжності. Однак у критеріях новизни, методології та використання даних розбіжності між експертами невеликі. Як остаточну оцінку у всіх критеріях ми обрали ту, яка є більш сприятливою для НАПНУ (виділені жирним у таблиці).

Таблиця 1.2.1. Порівняння результатів оцінки дотримання базових вимог до наукових статей працівників НАПНУ

Критерій	Частка статей, які відповідають критерію, згідно з оцінкою експерта CEDOS	Частка статей, які відповідають критерію, згідно з оцінкою незалежного експерта

Чи огляд літератури містить аналіз досліджень на тему публікації, які провели інші автори до цього?	28,5%	9,2%
Якщо “Так” у попередньому критерії, то чи огляд містить аналіз сучасних досліджень на тему публікації?	60,7% (17,4% серед усіх статей)	77,6% (7% серед усіх статей)
Якщо “Ні” у першому критерії, то чи огляд літератури містить згадку прізвищ авторів, які досліджували тему публікації?	75,2% (52,7% серед усіх статей)	91,9% (83,5% серед усіх статей)
Якщо “Так” у попередньому критерії, то чи згадано сучасні праці?	57,5% (30,5% серед усіх статей)	74,7% (62,9% серед усіх статей)
Чи складається огляд із праць винятково (пост)радянських авторів?	62,3% (51,2% серед усіх статей)	74,4% (73,3% серед усіх статей)
Чи зазначено в публікації, в чому саме новизна дослідження?	4,4%	10,8%
Чи є у списку	21,9%	23,6%

літератури іншомовні джерела (за винятком російської мови)?		
Чи містить публікація опис методу дослідження?	8%	7,4%
Чи використані в публікації оброблені автором дані?	17,1%	11,7%
Чи автор входить до редакційної колегії (або іншого органу) журналу, в якому опубліковано матеріал?	16,9%	15,7%
Чи журнал, в якому опубліковано матеріал, має чітко визначену тематику?	83%	27,9%
Якщо "Так" у попередньому критерії, то чи публікація відповідає тематиці журналу?	93,4% (73% від усіх статей)	80,2% (21,9% від усіх статей)
Чи на сайті журналу опублікована інформація про те, як саме у журналі відбувається перевірка рукописів?	39,1%	31%

Таким чином, за підсумками оцінки статей НАПНУ з точки зору дотримання наукових стандартів, можна зробити такі узагальнення:

- Лише 28,5% статей містять аналіз попередніх досліджень на тему в тій чи іншій формі. Хоча більшість матеріалів містять розділ, присвячений аналізу останніх досліджень, найчастіше у ньому є тільки перелік прізвищ учених, які займалися темою, без посилань на релевантні праці цих учених. Такий “аналіз” не показує, чи автор статті хоча б читав інші праці на тему. Серед прізвищ, названих у такому аналізі, майже завжди велика кількість інших представників НАПНУ і вкрай рідко є згадки про сучасних іноземних авторів.
- У 78% випадків аналіз літератури та у 75% випадків перелік прізвищ (який заміняє аналіз) містить згадки про сучасних авторів. Цей показник логічний, враховуючи велику кількість сучасних колег авторів із НАПНУ у переліках прізвищ.
- У 62% випадків аналіз літератури або перелік прізвищ складається винятково з радянських та пострадянських авторів. Ще у багатьох випадках західні дослідники представлені двома-трьома прізвищами класиків психології та педагогіки (Монтессорі, Піаже тощо). Проаналізовані статті дають зрозуміти, що українська педагогіка навіть за 27 років після розпаду СРСР рідко згадує про існування іноземних педагогічних досліджень. Винятками є здебільшого праці Інституту вищої освіти та праці відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки.
- Тільки 23,6% статей містять у списку літератури позиції не українською і не російською мовами. Навіть англomовні статті часто містять лише пострадянську літературу.
- Лише в 10,8% статей сказано, в чому полягає новизна матеріалу. Цей факт сам по собі не свідчить, що 90% статей не містять жодної новизни. Однак він свідчить про те, що співробітники НАПНУ зазвичай не мають настанови продукувати якісно нове наукове знання і їх не заохочують до цього редакційні політики журналів. У розділі “Формулювання мети статті” в багатьох матеріалах наявні фрази на зразок “окреслити проблему” чи “уточнити поняття”, без наміру зробити внесок у педагогічне знання. Більшість матеріалів, таким чином, більше нагадують студентський реферат, ніж наукову статтю. Невеликі обсяги переважної більшості статей (рідко понад 10 сторінок) та невеликий перелік літератури (рідко більше, ніж 15 позицій) тільки посилює подібність до реферату.

- Тільки 8% статей містять опис методу дослідження. Пояснення методології дозволяє читачу зрозуміти, як науковець дійшов до тих чи інших висновків у своїй праці. У статтях НАПНУ такого пояснення зазвичай немає, хоча воно є очікуваним для такої прикладної та емпіричної дисципліни, як педагогіка.
- 17% статей містять обробку та аналіз даних у тій чи іншій формі. Майже половина із цих статей — праці з історії педагогіки, у яких використано чимало старих публікацій та архівних матеріалів. Рідко у статтях НАПНУ можна натрапити на аналіз проведеного експерименту, опитування чи статистичних даних, хоча в багатьох західних журналах (зокрема освітніх) статті без результатів емпіричного дослідження просто не беруть до уваги. На жаль, навіть у тих статтях НАПНУ, які містять результати оригінального емпіричного дослідження, їм часто присвячено дві-три сторінки без детального аналізу.
- Що стосується журналів, то у 15,7% випадків автор статті входить до редакційної колегії, що вказує на можливий конфлікт інтересів. Матеріали НАПНУ здебільшого публікуються у тематичних журналах, присвячених педагогіці, однак 17% статей розміщені у виданнях із надзвичайно широкою тематикою. Особливо це стосується англомовних статей, які було розміщено, наприклад, в “Canadian Journal of Science, Education and Culture”, “Modern Science”, “Science Rise” і навіть “Oxford Journal of Scientific Research” (який не має стосунку до Оксфордського університету). Жоден із названих журналів не індексується в Scopus.
- Тільки у 39% випадків експертам вдалося знайти інформацію про процедури рецензування статей у журналі (перевірити, наскільки ці процедури виконуються, звісно, неможливо). Втім, статті, опубліковані в нерецензованих виданнях, загалом не виглядають принципово інакшими, ніж статті в рецензованих виданнях.

Аналіз покриває три роки, протягом яких могли відбутись певні зміни. Однак огляд динаміки за цими показниками не дає можливості побачити якісь суттєві тенденції до покращення або погіршення стандартів наукової якості. Відсоток статей із винятково пострадянськими авторами в огляді літератури скоротився з 66% у 2014 до 60% у 2015 та 2016 роках; опис методу дослідження є у 6,7% статей у 2014 році і в 11% у 2016 році. Це єдині хоча б трохи помітні зрушення, які вдалось зафіксувати за підсумками аналізу.

Отже, більшість проаналізованих статей у тих чи інших аспектах не відповідають високим стандартам наукових статей, які могли б бути опубліковані у рецензованих наукових журналах Європи або Північної Америки. Особливо варто відзначити такі негативні явища, як схильність авторів перелічувати прізвища замість аналізу попередніх досліджень, ігнорування майже всіх західних досліджень, а також практично повну відсутність роботи з емпіричними даними.

Розділ III. Використання результатів наукової діяльності НАПНУ під час розробки та реалізації політики у сфері освіти

Відповідно до Статуту НАПНУ, вона взаємодіє з органами державної влади, зокрема з Міністерством освіти і науки, з метою виконання завдань, визначених державними пріоритетами у цих галузях.

Серед завдань, визначених Статутом, є здійснення незалежної наукової експертизи проектів прогностичних документів (доктрин, концепцій, стратегій тощо), а також з власної ініціативи розробка пропозицій щодо засад освітньої політики, прогнозів, інформаційно-аналітичних матеріалів, пропозицій і рекомендацій щодо гуманітарного розвитку держави та вдосконалення освітньої сфери. Також НАПНУ за дорученням Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України здійснює наукову експертизу проектів законів, державних актів і програм.

Способи виконання цих завдань, перелічені у Статуті, включають зокрема й участь у формуванні і здійсненні державної політики у сфері освіти, наукової та науково-технічної діяльності.

Згідно зі Звітом НАПНУ за 2012-2016 роки, НАПНУ розробила і подала до Кабінету Міністрів, Верховної Ради, МОН та інших міністерств, а також установ НАН близько 600 аналітичних матеріалів, експертних оцінок і пропозицій до проектів законодавчих і нормативно-правових документів, зокрема 238 пропозицій до проектів законів та понад 300 інформаційно-аналітичних і довідково-статистичних матеріалів для Кабінету Міністрів України. Наукові працівники НАПН України готували інформаційно-аналітичні матеріали та брали участь у 15 парламентських слуханнях.

Аналіз програми спільної діяльності з головним партнером НАПНУ в уряді — Міністерством освіти і науки — на 2017-2020 рр. показує, що у сфері розробки й аналізу освітньої політики НАПНУ долучиться до розробки та вдосконалення законодавства (у вигляді пропозицій до законів), розробки концептуальних та нормативних документів у галузі освіти (концепції, стратегії, плани заходів, нормативні документи), дослідження рівня підтримки населенням державної політики у сфері реформування освіти та розробки заходів щодо формування позитивної громадської думки про перехід до 12-річної школи та інші освітні реформи.

У Стратегії розвитку Академії на 2016-2022 рр. для виконання пріоритетів розвитку заплановано інтегрувати інноваційну діяльність наукових інститутів, навчальних закладів та державних установ і враховувати пропозиції зацікавлених організацій/осіб при визначенні тематики наукових досліджень.

Стратегія також передбачає розширення ініціативи й участі вчених НАПНУ в розробці та експертизі законів, підзаконних та нормативно-правових актів у сфері освіти і науки; забезпечення ефективного представництва НАПНУ в експертних і громадських радах та робочих групах МОН і Комітету ВРУ з питань науки і освіти, зокрема в Науково-методичній раді та науково-методичних комісіях МОН України, а також у НАЗЯВО; забезпечення процедури прийняття спільних рішень із зацікавленими інституціями держави щодо запровадження освітніх реформ і модернізаційних процесів в освіті, педагогіці і психології.

1. Використання результатів наукової діяльності НАПНУ в роботі МОН і його установ

МОН, а також підпорядковані йому установи, залучені до розробки та реалізації державної політики у сфері освіти, є одними з основних партнерів НАПНУ та бенефіціарами їхньої діяльності. За результатами глибинних інтерв'ю та аналізу планів співпраці НАПНУ і МОН можна зробити висновок, що найактивніше взаємодіє з НАПНУ власне МОН та ІМЗО.

Глибинні інтерв'ю з працівниками МОН показали, що досвід співпраці з НАПНУ та використання результатів їхньої діяльності різниться у залежності від посади та сфери, у якій працює респондент (насамперед від рівня освіти, розробкою політики щодо якого він/вона займається). Працівників НАПНУ запрошують до всіх офіційних робочих груп МОН та підпорядкованих йому установ за вимогою Регламенту МОН, проте їхній реальний внесок залежить від рівня експертизи конкретної особи. НАПНУ також здійснює експертну оцінку для МОН, насамперед щодо державних стандартів освіти.

Між МОН і установами НАПНУ та їхніми підрозділами існує стабільний зв'язок. Він має вигляд або неформальних особистих контактів

працівників МОН, які обізнані з тематикою, над якою працюють установи НАПНУ чи окремі науковці з НАПНУ, і звертаються із запитом безпосередньо до потрібних фахівців, або офіційних запитів від імені МОН у випадках, якщо виконання запиту займає значний час і науковці мають вписати його у свій план роботи. Втім, перший варіант співпраці, судячи з інтерв'ю, переважає.

Деякі респонденти з МОН (пов'язані із середньою, вищою та інклюзивною освітою) засвідчили, що використовують напрацювання НАПНУ у поточній роботі. Вони підкреслювали, що користуються прикладними дослідженнями, які можна застосувати при створенні методичних рекомендацій, навчальних планів, аналітичних записок або інформаційних довідок, а також що читають періодичні видання, знову-таки, методичного, а не наукового характеру. Респонденти, пов'язані з іншими рівнями освіти, дослідження НАПНУ у роботі не використовують.

Частина респондентів з МОН зауважили, що знайомі з результатами роботи окремих науковців НАПНУ, проте загальний рівень наукових робіт та спроможність працівників її установ не є високими, а результати діяльності НАПНУ не відповідають очікуванням щодо якості, які мають респонденти. Також респонденти зауважували, що чимало результатів діяльності НАПНУ мають “теоретичний” характер і тому непридатні для використання у їхній роботі — як через великий обсяг та ускладнений стиль, так і через невідповідність формату і тематики досліджень задачам освітньої політики. Представники МОН відзначили брак інформування про роботу НАПНУ та недостатню комунікацію результатів її досліджень у формі, яка була б зручною для сприйняття. Щоправда, причиною недостатньої ознайомленості представників МОН із напрацюваннями НАПНУ серед інших також може бути відсутність практики використання досліджень для прийняття рішень та розробки освітньої політики.

Загалом вироблення певних поточних рішень, за словами одного з респондентів, відбувається у трикутнику МОН — НАПНУ — ІМЗО. У кожній з цих установ працівники, які мають аналогічну сферу відповідальності чи наукових інтересів, співпрацюють і взаємодіють. Що стосується політик вищого рівня (насамперед створення проектів законів), НАПНУ долучається через своїх представників у робочих

групах, проте це досить невелика кількість науковців найвищого статусу (академіки, члени Президії). Втім, як зазначив представник МОН,

“Ми приймаємо рішення більше на досвіді, на інтуїції, на якихось загальних розуміннях, загальних тенденціях, ніж на певних дослідженнях...”

Водночас потребу у дослідженнях, на яких міг би ґрунтуватися процес розробки державної політики, респонденти також висловлювали, наголошуючи при цьому, що ці дослідження повинні мати практичний характер, а не писатися “для вакууму” або для отримання наукових ступенів.

Серед установ, підпорядкованих МОН або близьких до нього, ІМЗО найбільш тісно пов'язаний із НАПНУ. Так, у Програмі спільної діяльності МОН та НАПНУ ІМЗО фігурує як виконавець (або один з виконавців) від МОН у 72 заходах зі 155 за 2017-2020 рр. і 68 з 85 за 2014-2016 рр. (як Інститут інноваційних технологій і змісту освіти). УЦОЯО та ІОА там практично не згадані — лише одна згадка УЦОЯО у чинній Програмі.

Усі респонденти з ІМЗО засвідчили тісну співпрацю з установами НАПНУ — як формальну, так і неформальну. Респонденти використовують результати діяльності НАПНУ — публікації у періодичних виданнях, монографії, методичні напрацювання тощо — переважно методичного, а не наукового характеру (це характерно насамперед для сфери середньої освіти). Також вони відвідують заходи, організовані установами НАПНУ, здійснюють супровід експериментальної роботи НАПНУ, залучають науковців до своїх заходів (наприклад, навчання експертів, котрі оцінюють проекти шкільних підручників), до складу науково-методичних комісій і до експертизи своїх нормативних актів.

Треба відзначити загальну схожість функцій ІМЗО та НАПНУ — як формальних, так і реальних. З відповідей респондентів можна зробити висновок, що найбільш актуальна для МОН та ІМЗО частина доробку НАПНУ полягає у виконанні функцій ІМЗО. Ця установа, згідно зі Статутом, має здійснювати наукове і навчально-методичне забезпечення модернізації змісту освіти шляхом проведення наукових досліджень та впровадження їхніх результатів. Проте в реальності зусилля ІМЗО великою мірою зосереджені в організаційно-

адміністративній площині, а НАПНУ є розширенням цієї установи і бере на себе частину роботи, яка, по суті, є відповідальністю ІМЗО (насамперед дослідження та впровадження методик викладання, створення навчальних програм і підручників). Далі наводимо перелік деяких схожих функцій обох установ:

ІМЗО ¹²	НАПНУ ¹³
“здійснення фундаментальних і прикладних наукових досліджень з проблем освіти, педагогічної, психологічної та суміжних з ними наук”	“здійснює фундаментальні і прикладні наукові дослідження та інноваційні розробки у сфері освіти, педагогіки та психології”
“організація й здійснення науково-методичної та психолого – педагогічної експертизи навчальних програм, навчальної літератури, засобів навчання і обладнання навчального, загального та спеціального призначення”	“залучається до проведення незалежної наукової експертизи ... навчальної та методичної літератури (крім літератури для вищої освіти)...” “здійснює психологічну експертизу стандартів освіти, типових освітніх програм, підручників, методичних матеріалів тощо”
“розроблення стандартів освіти та навчальних програм, організація їх експертизи”	“бере участь у розробленні методів навчання, стандартів освіти, типових освітніх програм, підручників”
“розвиток та впровадження сучасних освітніх інформаційних та інноваційних технологій у сфері освіти”	“здійснює розроблення та експериментальну перевірку інноваційних моделей освіти”
“наукове і навчально-методичне забезпечення соціально-	“проводить організаційні, координаційні та науково-

12Джерело - офіційний веб-сайт ІМЗО. Режим електронного доступу: <https://imzo.gov.ua/pro-imzo/>

13Джерело - Ст. 75 ЗУ “Про освіту” від 2017 року

педагогічної роботи”	методичні заходи щодо забезпечення практичної психології в освіті та соціальної педагогіки”

УЦОЯО та ІОА практично не користуються результатами діяльності НАПНУ. Респонденти з УЦОЯО зазначили, що не використовували результатів роботи НАПНУ як таких (тобто публікацій, заходів тощо), проте залучають експертизу окремих академіків та працівників установ для виконання своїх завдань — як поточних (встановлення порогових балів ЗНО), так і для окремих проєктів, насамперед для роботи над дослідженням PISA в Україні. Внесок науковців НАПНУ у підготовку дослідження респонденти оцінили високо, а ті результати діяльності НАПНУ, з якими вони знайомі, оцінили радше як теоретичні, у той час як потреби УЦОЯО мають практичний характер. Один респондент описав це метафорою: “Ми — два різні світи”.

Респондент з ІОА особисто не використовує результати роботи НАПНУ, але його колеги працювали з матеріалами за результатами дослідження TIMSS, організацією та аналізом результатів якого в Україні займалася НАПНУ (але він відзначив, що звіт про дослідження так і не побачив світ). Крім того, ІОА залучає експертизу НАПНУ, запрошуючи представників НАПНУ як членів робочих груп і для отримання експертних висновків про програми своїх досліджень. Результати цієї співпраці охарактеризовані як суперечливі — частково позитивні, частково негативні.

Варто відзначити, що багато респондентів з МОН та установ МОН, говорячи про співпрацю з представниками НАПНУ через залучення їх до робочих груп, згадували одних і тих самих науковців, підкреслюючи саме їхній внесок у розробку політики. Таким чином, можна припустити, що всередині НАПНУ існує невелика (порівняно із загальною кількістю академіків, членів-кореспондентів та працівників установ НАПНУ) група вчених, експертиза яких є найбільш затребуваною, а внесок у розробку політики — найбільш значним.

Що стосується використання результатів роботи НАПНУ в діяльності інших центральних органів виконавчої влади (Міністерство соціальної політики, Міністерство фінансів і Міністерство у справах сім’ї, молоді та спорту), глибинні інтерв’ю з представниками двох останніх установ показали, що вони не використовують результати діяльності НАПНУ, а

Міністерство соціальної політики від інтерв'ю відмовилося через відсутність співпраці з НАПНУ.

2. Використання результатів наукової діяльності НАПНУ під час розробки законодавства

Протягом досліджуваного періоду було підготовано й ухвалено два ключові закони у сфері, яку покриває експертиза НАПНУ: рамковий Закон “Про освіту” та Закон “Про науку та науково-технічну діяльність”.

Окремі представники НАПНУ були членами робочої групи з написання проекту закону “Про освіту”, причому вони представляли найвищий рівень у структурі Академії: над законом працювали троє членів Президії. Тобто вони могли брати участь і в написанні тієї версії проекту, яка пройшла перше читання. Проте виокремити їхній внесок не видається можливим, окрім власне статті про наукове та методичне забезпечення освіти, куди перед першим читанням було додано частину про роль і завдання НАПНУ. Проте між читаннями організації та установи могли подавати свої пропозиції до парламентського комітету з питань освіти і науки, тож ми можемо проаналізувати, чого стосувалися ці пропозиції.

Установи НАПНУ надали всього 71 пропозицію та поправку до проекту у другому читанні. З них 50 — авторства Інституту вищої освіти, а решта належать шести іншим установам. Значна частина правок — 10 із 71 — стосувалися визначень у ст. 1, глосарії закону. Ще частина правок відображали позиції НАПНУ щодо стандартизації освіти — вони полягали у розумінні стандартів освіти у законі саме як державних стандартів. Також Інститут вищої освіти запропонував включити у закон норму, яка б визначала, що держава надає освітні послуги у визначеному обсязі і має визначити вартість такої послуги для кожного здобувача освіти, але лише на рівні загальної середньої освіти — до статей про інші рівні освіти подібних пропозицій не було. Також Інститут вищої освіти запропонував власну редакцію розділу про фінансово-економічні відносини у сфері освіти.

Із запропонованих поправок було враховано п'ять. Члени робочої групи вирішили прийняти визначення автономії закладів освіти та перелік рівнів освіти, які запропонувала НАПНУ, а також пропозицію відмовитися від окремого спеціального закону про вищу професійну освіту (треба зауважити, що проти створення такого закону виступали й інші зацікавлені сторони, що подавали правки до відповідної статті).

Правки НАПНУ до проекту Закону “Про наукову і науково-технічну діяльність” (усього 10) стосувалися виключно статусу та прав національних галузевих академій наук України (і Національної академії наук України). Йдеться про правки до статті 18 (Національні галузеві академії наук) та статті 27 (Підготовка наукових кадрів та підвищення їх кваліфікації), а також тієї частини Прикінцевих та перехідних положень Закону (пункт 6, підпункти а-д), яка вносить правки до Закону “Про вищу освіту” відповідно до норм статті 27. Враховані правки стосуються неприбуткового статусу наукових установ національних галузевих академій наук, координації діяльності цих наукових організацій Кабінетом Міністрів України у частині, що не порушує їх самоврядності, можливості для Національної та національних галузевих академій наук засновувати ЗВО, а також можливості для їхніх наукових установ здійснювати підготовку магістрів, докторів філософії та докторів наук.

Абсолютна більшість правок НАПНУ, які було враховано в остаточному тексті закону, також були надані Національною академією наук України та/або містились в альтернативних до урядового законопроектах 2244а-2, 2244а-3, 2244а-4 чи в пропозиціях інших учасників робочої групи з доопрацювання урядового законопроекту 2244а до другого читання.

3. Використання результатів наукових досліджень НАПНУ в роботі методичних служб та навчальних закладів

Згідно з опитуванням працівників обласних установ системи післядипломної педагогічної освіти, більшість із них використовують

результати наукової діяльності НАПНУ у своїй роботі.

87% респондентів брали участь у заходах, організованих установами НАПН або за їхньої участі протягом 2014-2017 років. З них половина взяли участь у 1-3 заходах, 30% — у 4-6 заходах. 20 із 34 респондентів, які відповідали на це питання, стверджують, що ці заходи — важлива складова їхньої діяльності, яка покращує якість наукової та педагогічної роботи, а 9 визначили їхню роль як додаткову активність для поглибленого вивчення певної теми, яка не впливає суттєво на повсякденну роботу. 77% респондентів високо оцінили актуальність тем більшості або значної частини заходів. 70% респондентів збираються використовувати отриманні знання і навички у роботі напевно, ще 27% імовірно це робитимуть. 70% респондентів чули від колег враження про заходи НАПНУ, які ті відвідали, і переважно ці відгуки були схвальними — у багатьох чи майже у всіх випадках. З огляду на отримані відповіді, досвід участі у заходах, організованих НАПНУ, працівників ІППО оцінюють як загалом позитивний і корисний.

92% опитаних читали протягом 2014-2017 років друковані матеріали (статті, монографії), написані працівниками установ НАПНУ або у співавторстві з ними. 44% визначили прочитане як дуже корисне і підтвердили, що збираються користуватися отриманими знаннями, ще 42% — як потенційно корисне, а 11% знайшли у прочитаному лише окремі корисні аспекти. 80% респондентів протягом зазначеного періоду читали періодичні видання НАПНУ, з них 84% оцінили як якісні і цікаві переважну більшість або значну частину розміщених там матеріалів.

Глибинні інтерв'ю з керівниками ІППО засвідчили, що у частині досліджень, які продукує НАПНУ, бракує практичного аспекту, можливості використати отримані знання у професійній діяльності (йдеться про філософію освіти, історію педагогіки та компаративістику), а частині (підручники, методичні рекомендації) бракує системного наукового підходу, вони є результатом особистих переконань чи досвіду їхніх авторів або результатом окремих окремих

експериментів, про які треба відзвітувати.

Загалом респонденти у глибинних інтерв'ю були критичніші до результатів наукової діяльності НАПНУ і зазначали, що віддають перевагу закордонним науковим дослідженням у сфері освіти, а інші працівники ІППО, за їхньою оцінкою, не читають наукові праці через брак часу та дещо затеоретизовану форму подачі результатів цих досліджень.

Можливо, таке розходження в оцінці використання результатів роботи НАПНУ в діяльності ІППО зумовлене методом збору інформації (у випадку глибинних інтерв'ю респонденти були знайомі з інтерв'юерами та відчували до них довіру), хоча можна припустити, що воно відображає різноманітність досвіду респондентів.

Для того, щоб дізнатися про використання результатів наукової діяльності НАПНУ в педагогічних закладах вищої освіти, ми проводили глибинні інтерв'ю з їх представниками, а також із кількома представниками шкіл, які задіяні у формуванні освітньої політики. Усі респонденти, які працюють у ЗВО, знали про НАПНУ та їхню діяльність та по-різному розповідали про взаємодію з ними, зокрема й про використання результатів їхньої наукової діяльності. Серед них враження про НАПНУ були неоднозначні. Дехто (зокрема й вчителі шкіл) зазначав, що у своїй викладацькій діяльності не використовує результати діяльності НАПНУ або навіть не знайомий із ними. Натомість вони використовують закордонні дослідження.

Деякі респонденти мають негативне ставлення до окремих аспектів діяльності НАПНУ чи співпраці з ними:

“Але яка взаємодія? Вона часом набуває смішних форм. Наприклад, ми затверджуємо чи не на кожному засіданні Вченої ради теми дисертацій. Традиційно у нас найбільше дисертацій, найбільше аспірантів – це педагогічні науки. І мене завжди смішить, що оголошується тема, задається стандартне питання, чи тема закоординована. Унікальний випадок у нас в Україні, коли теми дисертацій закоординовуються кимось в Академії педнаук, наскільки

я розумію, для того, щоб вони не дублювалися. Бо їх так багато, що є високий ризик, що будуть писати на одну і ту саму тему багато дисертацій, тому їх закоординують, ці назви. Оце, мабуть, єдина співпраця, про яку я знаю.”

Інші респонденти, навпаки, дуже схвально ставляться до результатів роботи НАПНУ та до співпраці й можливості співпраці з ними:

“Як викладач педагогічного циклу дисциплін, я хочу сказати, що ми дуже вдячні Василю Григоровичу Кременю за цю енциклопедію освіти, якою ми користуємося, студенти користуються, яку ми маємо в бібліотеці. Хочу сказати, що ми відчуваємо суттєву підтримку через підручники.... Я з великою вдячністю можу сказати про підручник дидактики, який видрукуваний Бондарем Володимиром Івановичем, Сисоєвою Світланою Олександрівною і Євтухом. Це роботи, які адресовані саме викладачеві педагогічних дисциплін вишу.”

Деякі респондентів мали досвід співпраці з НАПНУ і через публікацію в їхніх періодичних виданнях. Один з них має таку думку:

“Я пишу статтю, присилаю. Вони через день пишуть: «Ваша стаття прийнята». Ні разу не було ніяких запитань рецензентів, уточнень, нічого. Тобто вони роблять вигляд, що вони його там якось розглядають. Можливо, і розглядають. Але ви розумієте, що справжнє рецензування повинно бути анонімним, повинна бути система комунікації між авторами. Але цього не відбувається. Вони пишуть, що буде розглядатися і може бути не затверджене. Я думаю, що хтось з них заглядає в ці статті, щоб не пропустити щось геть погане. Але це не справжня система рецензування. І зовнішні експерти, наскільки я зрозумів, там не залучаються, тому що це все повинно час займати, повинна бути перевірка на плагіат і так далі.”

Представники НАПНУ водночас є і працівниками педагогічних університетів. Респонденти, які мають таких колег, говорили про постійну співпрацю з НАПНУ:

“Ми маємо систематичні візити представників Академії педнаук, ми мали безпосередньо інформацію, поскільки двоє наших представників є вхожі. От ректор попередній університету, він був членом президії Тому все, що відбувалося в Академії педнаук і рішення у президії, усі якісь там напрацювання, ми мали, безпосередньо інформацію на засіданні вчених рад, ректоратів і так далі.”

Висновки

Процедури визначення тем наукових досліджень у НАПНУ на практиці не мають суттєвих розбіжностей з номінальними. Такий висновок був зроблений після проведення інтерв'ю з представниками НАПНУ. З іншого боку, за словами представників Президії НАПНУ, конкурсу пропозицій досліджень зазвичай немає: через брак альтернативних варіантів конкуренція не виникає. Тому ми припускаємо, що для одержання фінансування достатньо відповідати базовим вимогам, визначеним НАПНУ.

Кількість фундаментальних досліджень (загалом по НАПНУ) майже втричі перевищує кількість прикладних. Представники Президії НАПНУ пояснюють це тим, що фундаментальні дослідження мають більш захищене фінансування. Власне фундаментальні дослідження на теоретичні теми зазвичай отримують більші кошти з держбюджету, ніж прикладні. Загалом, НДР установ НАПНУ (навіть близькі за тематикою) отримують дуже різні обсяги фінансування/. Вартість НДР залежить від кількості та наукового статусу (ступені, звання) залучених дослідників. Однак важко знайти пояснення, чому схожі НДР так відрізняються за цим показником та чи дає більша кількість залучених дослідників із званнями та ступенями, окрім більшого фінансування, ще й вищу якість. Можна зробити висновок, що підходи до розподілу фінансування наукових досліджень у НАПНУ є недосконалими.

НАПНУ має чітко прописані процедури перевірки наукових робіт: відповідне Положення передбачає проходження експертиз, регулярне звітування та представлення кінцевого звіту на оцінку вченій раді, а негативна оцінка може призвести до розірвання трудової угоди. Ці процедури тільки частково вимірюють практичне значення та ефективність наукових досліджень, а у звітах про впровадження результатів досліджень ідеться здебільшого про друк різноманітних матеріалів у рамках НДР. Однак впровадження результатів через друковану продукцію не свідчить про наукову якість. Самі показники

якості наукових досліджень з'явилися у звітах наукових установ тільки у 2017 році.

Оцінка дотримання базових вимог до наукових статей НАПНУ показала, що більшість перевірених публікацій не відповідає принаймні кільком критеріям якості — зокрема, у них немає повноцінного аналізу інших досліджень на тему публікацій, у тексті не згадано жодного сучасного автора з-поза меж колишнього СРСР, немає опису методології та не використано оброблені автором дані. Практично всі статті опубліковано в українських журналах, які видають установи НАПНУ або педагогічні ЗВО, а нечисленні англomовні видання не входять до авторитетних наукометричних баз. Таким чином, більшість статей працівників трьох досліджуваних установ НАПНУ не відповідають міжнародним науковим стандартам.

Окремі представники НАПНУ долучаються до розробки державної освітньої політики через участь у робочих групах, які готують законопроекти, через подання правок до законопроектів та через формальну чи неформальну співпрацю з МОН. Також НАПНУ здійснює наукове та навчально-методичне забезпечення модернізації змісту освіти, що дублює функцію іншої установи — ІМЗО. Дослідження НАПНУ не грають відчутної ролі при розробці освітньої політики, причому причиною цього є як брак відповідних досліджень (бо наукові пошуки НАПНУ частіше зосереджені на методиці викладання, історії та філософії освіти), так і особливості формування державної політики загалом: у процесі її вироблення дослідження рідко використовують. Тобто представники МОН та його установ також розділяють відповідальність за ситуацію, яка склалась, проявляючи недостатній інтерес до напрацювань НАПНУ. Натомість у тій частині діяльності МОН, яка стосується реалізації політики, насамперед змісту освіти та організації освітнього процесу, роль НАПНУ є помітною. Втім, зважаючи на рух до автономізації шкіл та перегляд функцій МОН у системі управління освітою, імовірно, ця частина діяльності міністерства поступово згоратиметься.

Респонденти з УЦОЯО та ІОА у своїй поточній роботі співпрацюють з НАПНУ через окремих представників НАПНУ, але не використовують їхні результати наукової діяльності. Керівники ІППО ставляться критично до результатів наукової діяльності НАПНУ та не використовують їх, але інші представники ІППО загалом мають позитивне враження від діяльності НАПНУ.

Практика залучення зовнішніх стейкхолдерів до обговорення своїх наукових планів та пріоритетів має певні недоліки. Взаємодії НАПНУ з українськими освітніми експертами з-поза НАПНУ практично не існує. Респонденти цієї групи найчастіше не були знайомі з дослідженнями НАПНУ, науковими працями, а подекуди і з основними темами установ за їхнім профілем. Натомість дослідження, які найчастіше використовують у своїй діяльності освітні експерти — закордонні. Також їм не доводилось пропонувати теми для досліджень НАПНУ чи брати участь у визначенні пріоритетних напрямів роботи НАПНУ.

Представники МОН та підлеглих йому установ мають неоднорідний досвід обговорення наукових планів НАПНУ. Хтось бере участь у погодженні таких планів лише формально, хтось - більш активно. Здебільшого спорадичні узгодження планів та пріоритетів відбуваються під час неформального спілкування представників НАПНУ, МОН та установ міністерства.

Схожа ситуація є й серед представників навчальних закладів. Серед опитаних працівників закладів вищої освіти немає однозначного ставлення до співпраці з НАПНУ (у разі її наявності): серед відповідей були як схвальні, так і критичні.

Підсумовуючи результати цього дослідження, ми дійшли таких висновків. Науковий рівень статей принаймні трьох установ НАПНУ не відповідає міжнародним стандартам. Конкурси наукових тем переважно безальтернативні. Обсяг фінансування наукової роботи визначається кількістю залучених науковців зі ступенями та званнями, а не пріоритетністю досліджуваної теми. Результати досліджень трьох установ НАПНУ здебільшого не використовуються під час розробки та

впровадження освітньої політики. Таким чином, на нашу думку, немає підстав вважати, що в НАПНУ існують умови, які сприяють ефективному використанню державного фінансування.

Рекомендації на основі результатів дослідження

Рекомендації для Національної академії педагогічних наук України

Ми пропонуємо переглянути процедури проведення конкурсів на підтримку наукових досліджень та процедури перевірки якості наукових досліджень, забезпечити обов'язкову участь зовнішніх рецензентів (не афілійованих з НАПНУ) та запобігати конфлікту інтересів.

Рекомендуємо НАПНУ розмежувати сфери відповідальності (формально та на практиці) з ІМЗО, залишивши питання оновлення змісту освіти, створення навчальних програм і підручників у віданні ІМЗО для уникнення дублювання функцій, і більше зосередитися на власне науковій діяльності.

Рекомендуємо НАПНУ звернути особливу увагу на зовнішню комунікацію продуктів наукової діяльності та роботу прес-центру. Адже що більше результати представлені в публічному просторі, тим більшим є охоплення споживачів і впізнаваність самої інституції.

Радимо змінити редакційну політику власних видань НАПНУ, привівши її у відповідність до світових стандартів.

Ми рекомендуємо запровадити формальні критерії оцінки наукових публікацій співробітників НАПНУ, такі як індекс цитування та публікації у виданнях, що індексуються у Scopus або Web of Science.

Рекомендації для Національної ради України з питань розвитку науки і технологій

Рекомендуємо визначати пріоритетні наукові теми для досліджень у сфері освіти.

Рекомендувати ініціювати прискіпливий аудит наукової діяльності НАПНУ з точки зору актуальності та новизни її досліджень у контексті потреб української освіти та світових тенденцій у дослідженнях освіти.

Рекомендуємо переглянути правила розподілу коштів на наукові дослідження в такий спосіб, щоб було враховано пріоритетність,

актуальність та наукова якість.

Також радимо запровадити грантове фінансування як переважний спосіб фінансування таких досліджень, відкривши можливість отримувати фінансування на проведення таких досліджень на конкурсних засадах для усіх дослідницьких установ незалежно від форми власності, та авторських колективів, які доведуть, що мають достатню спроможність, аби забезпечити умови для ефективного використання фінансування. Також рекомендуємо долучати до роботи конкурсної комісії з розгляду грантових заявок представників заінтересованих сторін, насамперед МОН.

Рекомендації для Міністерства освіти та науки України

Рекомендуємо закласти ресурси на розбудову підпорядкованих міністерству інституцій, що будуть продуктивно займатися безпосередньо завданням оновлення змісту освіти та науково-методичної підтримки.

Рекомендуємо запровадити довготривале планування пріоритетних напрямків досліджень в освітній сфері. Також ми рекомендуємо МОН оголошувати відкриті конкурси на дослідження та аналіз політик у сфері освіти, щоб за бюджетні кошти отримати найбільш якісні продукти, якими можна послуговуватися для реалізації функцій Міністерства.

Для покращення якості освітньої політики рекомендуємо МОН змінити процеси розробки політики та підготовки нормативних актів, включивши до них етап збору та аналізу наявних даних, огляду релевантних досліджень та формування запиту на дані і дослідження, які потрібно зібрати та провести.

Рекомендації для Міністерства фінансів України

Під час визначення обсягів фінансування НАПНУ рекомендуємо Міністерству фінансів:

- брати до уваги офіційну позицію МОН щодо конкретної практичної користі того чи іншого НДР НАПНУ для політики, яку проводить Міністерство освіти та науки, зокрема запитувати у Міносвіти перелік конкретних кроків щодо впровадження політики та окремих нормативних актів, при розробці яких можуть бути використані напрацювання НАПНУ;
- брати до уваги оцінку звіту НАПНУ за попередній період, зроблену Національною радою України з питань науки і технологій.

Додаток 1

1. Статут Національної академії педагогічних наук України.
2. Стратегія розвитку Національної академії педагогічних наук України на 2016-2022 роки.
3. Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2014 році.
4. Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2015 році.
5. Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2016 р. та в період 2012-2016 рр.
6. Інформація НАПН України щодо виконання Державного бюджету України за 2014 рік (архів з сайту).
7. Інформація НАПН України щодо виконання Державного бюджету України за 2015 рік (архів з сайту).
8. Інформація НАПН України щодо виконання Державного бюджету України за 2016 рік (архів з сайту).
9. Програма спільної діяльності Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України на 2014-2016 роки.
10. Програма спільної діяльності Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України на 2017-2020 роки.
11. Положення про порядок планування і контролю виконання наукових досліджень у Національній академії педагогічних наук України за 2011 рік (із внесеними змінами від 2012, 2014, 2016 та 2017 років).
12. Звіт про виконання паспорта бюджетної програми станом на 1 січня 2015 року (отриманий на запит).
13. Звіт про виконання паспорта бюджетної програми станом на 1 січня 2016 року (отриманий на запит).
14. Звіт про виконання паспорта бюджетної програми станом на 1 січня 2017 року (отриманий на запит).
15. Постанова Президії “Про оголошення конкурсу проектів наукових досліджень за галузевою тематикою, виконання яких

- розпочинається в 2016 році” від 22 січня 2015 року (отримана на запит).
16. Постанова Президії “Про результати конкурсу проектів наукових досліджень за галузевою тематикою НАПН України, виконання яких розпочинається в 2016 році” від 1 квітня 2015 року (отримана на запит).
 17. Постанова Президії “Про оголошення конкурсу проектів наукових досліджень за галузевою тематикою, виконання яких розпочинається в 2017 році” від 5 січня 2016 року (отримана на запит).
 18. Постанова Президії “Про оголошення конкурсу проектів наукових досліджень за галузевою тематикою, виконання яких розпочинається в 2017 році” від 21 квітня 2016 року (отримана на запит).
 19. Постанова Президії “Про результати конкурсу проектів наукових досліджень за галузевою тематикою НАПН України, виконання яких розпочинається в 2017 році” від 23 лютого 2016 року (отримана на запит).
 20. Постанова Президії “Про результати конкурсу проектів наукових досліджень за галузевою тематикою НАПН України, виконання яких розпочинається в 2017 році” від 21 квітня 2016 року (отримана на запит).
 21. Перелік наукових публікацій Інституту вищої освіти за 2014, 2015 та 2016 роки (отримано на запит).
 22. Тематичні плани прикладних та фундаментальних наукових досліджень Національної академії педагогічних наук України за 2013, 2014, 2015, 2016 та 2017 роки (отримані на запит).
 23. Штатні розписи установ НАПН за 2013, 2014, 2015, 2016 та 2017 роки (отримані на запит).